

อิทัปปัจจยตาทางจริยศาสตร์

Specific Conditionality Ethics

เทพพร มังธานี

Thepporn Mungthane

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University

Corresponding Author, e-mail: mungthane@yahoo.com

(Received: March 18, 2021 | Revised: April 8, 2021 | Accepted: May 18, 2021)

บทคัดย่อ

จริยศาสตร์เป็นเรื่องของการตอบคำถามที่ว่า อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ เราควรมีชีวิตอยู่อย่างไรและเราจะใช้เกณฑ์อะไรในการตัดสินถูก ผิด บทความนี้เสนอหลักอิทัปปัจจยตา เป็นแนวคิดที่ถอดมาจากหลักปฏิจจสมุปบาทอันเป็นหลักธรรมที่สำคัญในพุทธศาสนา เพื่อเป็นข้อพิจารณาเบื้องต้นในการสร้างมุมมองจริยศาสตร์จากโลกทัศน์แบบอิทัปปัจจยตา เรียกว่า อิทัปปัจจยตาทางจริยศาสตร์โดยพิจารณาใน 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ (1) อภิจริยศาสตร์ (Metaethics) เพื่อเสนอว่าสาระทางจริยธรรมแบบอิทัปปัจจยตามีสถานภาพอย่างไร เราสามารถนิยามความดีชั่วถูกผิดได้จริงหรือไม่ (2) จริยศาสตร์ในเชิงบรรทัดฐาน เพื่อเสนอคำตอบเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตและเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมบนพื้นฐานของหลักอิทัปปัจจยตา (3) จริยศาสตร์ประยุกต์ เพื่อเสนอว่าอิทัปปัจจยตาทางจริยศาสตร์มีแนวทางในการประยุกต์ใช้กับปัญหาจริยธรรมอย่างไร

คำสำคัญ : อิทัปปัจจยตา, ปฏิจจสมุปบาท, พุทธจริยศาสตร์

Abstract

Ethics is a philosophical concept that answers the question of what should be done, what should not be done, how should we live and ethical judgment or what do we use to judge right and wrong? The purpose of this article is to present the Idappaccayatā which is a concept that is taken from the Paṭiccasamuppāda which is an important principle in Buddhism to propose a preliminary consideration for creating an ethical viewpoint from the perspective view of the Idappaccayatā. This view is called Idappaccayatā -Ethics (specific conditionality ethics) by considering the three main issues: (1) Metaethics to propose the status of ethical and to consider whether and how we can define good, evil, right and wrong. (2) Normative ethics to offer answers about the ultimate goals of life and ethical judgment criteria on the basis of the principles of Idappaccayatā, (3) Applied ethics to propose how to apply Idappaccayatā -Ethics to ethical problems to solve current ethical problems.

Keywords : Idappaccayatā, Paṭiccasamuppāda, Buddhist ethics

1.บทนำ

เนื่องจากเราต้องสัมพันธ์กับคนอื่นเป็นสมาชิกของสังคมและเป็นส่วนหนึ่งของโลกทางธรรมชาติ เมื่อเราจะทำอะไรก็ตาม นอกจากเราจะต้องคำนึงผลที่จะเกิดขึ้นแก่เราในด้านต่างๆ อย่างรอบคอบแล้ว เรายังจะต้องคำนึงผู้อื่นหรือสังคมและสิ่งแวดล้อมด้วย การกระทำของเรามีผลกระทบแก่ผู้อื่น สังคมและสิ่งแวดล้อม เช่นเดียวกับการกระทำของผู้อื่นมีผลกระทบต่อเรา สังคมที่เราอยู่ และสิ่งแวดล้อมซึ่งมีอิทธิพลต่อเราไม่โดยตรงก็โดยอ้อม ดังนั้นจึงจำเป็นต้อง

พิจารณาถึงสิ่งที่ควรทำ ไม่ควรทำ หรือตั้งคำถามว่า เราควรดำเนินชีวิตอย่างไร หรือเราควรใช้อะไรเป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำของเรา ซึ่งเป็นคำถามทางจริยศาสตร์

แม้ว่าในประวัติศาสตร์ของความคิดมนุษยชาติพยายามคำตอบที่ว่าเราควรมีชีวิตอยู่อย่างไร ชีวิตที่ดีเป็นอย่างไร อะไรเป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ หรือเราจะใช้อะไรเป็นเกณฑ์ตัดสินดี ชั่ว ถูก ผิด ผ่านหลักการทางปรัชญาและศาสนาต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ภายใต้อิทธิพลของทฤษฎีจริยศาสตร์แบบต่างๆ แต่คำตอบสำหรับแต่ละชีวิตหรือของแต่ละคนในสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันนั้น ดูจะยังเป็นเรื่องซับซ้อนและยากที่ตอบได้ และในทางจริยศาสตร์ก็ถือว่าประมวลจริยธรรมต่างๆ ที่แต่ละสังคมยึดถือปฏิบัติ ก็ไม่พ้นที่จะถูกตั้งคำถามพัฒนาการของแนวคิดทางจริยศาสตร์จึงมีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง

สาระของพัฒนาการของแนวคิดทางจริยศาสตร์โดยสังเขป อาจแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มหลัก ได้แก่ กลุ่มแรก คือ กลุ่มที่ถือเอาเจตนาและหลักการเป็นตัวตั้งในการตัดสินการกระทำ (Nonconsequentialist or deontological theories) เป็นกลุ่มทฤษฎีทางจริยศาสตร์ที่ถือว่าเจตนาที่จะทำตามหน้าที่ทางศีลธรรมเป็นเกณฑ์ในการตัดสินทางจริยธรรม ไม่นำเอาผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำมาเป็นเกณฑ์ตัดสิน ไม่ว่าผลนั้นจะเป็นคุณหรือเป็นโทษต่อตนเองหรือผู้อื่น เช่น จริยศาสตร์ของคานท์ (Kant's Moral Theory) (Immanuel Kant, d,1804) กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มที่ถือเอาผลที่ตามมาของการกระทำ (Consequence of act)เป็นตัวตัดสินการกระทำ (Consequentialist or teleological theories) กล่าวคือ เป็นกลุ่มทฤษฎีทางจริยศาสตร์ที่ถือว่าผลที่เกิดขึ้นจึงเป็นตัวกำหนดความถูกผิดของการกระทำ เช่น ทฤษฎีประโยชน์นิยม(Utilitarianism) (Jeremy Bentham, d, 1832 John Stuart Mill,d,

1873) กลุ่มที่สาม คือ กลุ่มที่ถือว่าคุณลักษณะของบุคคลมีความสำคัญในการตัดสินใจการกระทำของบุคคล จริยศาสตร์ในแนวนี้นี้เรียกว่า จริยศาสตร์คุณธรรม (Virtue ethics) เป็นกลุ่มทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับคุณลักษณะทางศีลธรรมของบุคคล (The Moral character) และกลุ่มที่สี่ คือ กลุ่มที่ให้ความสำคัญกับเรื่องของสิทธิ (Right) หรือเรื่องสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน จริยศาสตร์ในแนวนี้นี้เรียกว่า จริยศาสตร์แบบเสรีนิยมของปัจเจกบุคคล (Liberal individualism) ถือว่าการกระทำที่ถูกต้องคือการปกป้องสิทธิเสรีภาพของบุคคล เช่น สิทธิในการนับถือศาสนา สิทธิที่จะมีชีวิตอยู่ สิทธิในการครอบครองทรัพย์สิน สิทธิในการได้รับการรักษาพยาบาลอย่างเท่าเทียมกัน เป็นต้น

การแบ่งกลุ่มทฤษฎีทางจริยศาสตร์ดังกล่าวอาจจะยังไม่ครอบคลุมแนวคิดทางจริยศาสตร์ได้ทั้งหมด เพราะระบบความคิดของนักปรัชญาและแนวคิดของศาสนานอกจะมีลักษณะเฉพาะเป็นของตัวเองแล้วยังขึ้นอยู่กับการศึกษาหรือความเข้าใจของแต่ละคนด้วย อีกทั้งยังไม่ครอบคลุมถึงการขยายขอบเขตของปัญหาจริยศาสตร์ตามความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เช่น ปัญหาเกี่ยวกับเทคโนโลยีที่ช่วยให้ตั้งครุฑ การปลูกถ่ายอวัยวะมนุษย์ การโคลนนิ่งมนุษย์ ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม และปัญหาจริยธรรมที่เกี่ยวกับดิจิทัล เป็นต้น

สำหรับการเสนอแนวคิดทางพุทธจริยศาสตร์นั้น นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนาจะนิยมเสนอตามหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏเป็นหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎกโดยนำเอาชุดหลักธรรมต่างๆ มาอธิบายเพื่อตอบคำถามทางจริยศาสตร์อย่างเป็นระบบ โดยให้ความสำคัญกับหลักการที่เป็นโลกทัศน์พื้นฐานของพระพุทธศาสนา

สำหรับบทความเรื่องอิทัปปัจจยตาในที่นี้ ผู้เขียนจะนำเสนอแนวคิดทางจริยศาสตร์ผ่านหลักปฏิจจสมุปบาท หรือหลักการที่ ถอดออกมา

จากปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนาที่มีพุทธพจน์รับรองไว้ ทั้งนี้ ไม่ได้มุ่งแสดงความหมายของหลักธรรมที่ปรากฏในปฏิจจสมุปบาทในเชิงจริยศาสตร์ หากแต่มุ่งถอดเอาวิธีคิดแบบปฏิจจสมุปบาทมาพยายามที่จะสร้างแนวคิดพุทธจริยศาสตร์ภายใต้ชื่อว่าอิทัปปัจจยตาทางจริยศาสตร์

2. ความเป็นมาของหลักอิทัปปัจจยตา

อิทัปปัจจยตา ในที่นี้ เป็นหลักการที่ถอดมาจากหลักของปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นหลักธรรมชุดหนึ่งที่แสดงหลักการของพระพุทธศาสนาที่มีต่อโลกและชีวิต นับว่าเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ดังมีพุทธพจน์รับรองไว้ว่า ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่า เห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่า เห็นปฏิจจสมุปบาท (ม. มุ. 12/306/270)

ปฏิจจสมุปบาท มาจากคำว่า ปฏิจฺจ แปลว่า อิงอาศัยกัน เกี่ยวเนื่องกัน หรือสัมพันธ์กัน สํ แปลว่า พร้อมกันหรือด้วยกัน และอุปบาท แปลว่า การเกิดขึ้น แต่ความหมายในปฏิจจสมุปบาทนั้น รวมเอาการดับลงไว้ด้วย ปฏิจจสมุปบาท จึงหมายถึงภาวะที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมกันหรือดับลงพร้อมกัน จากความหมายข้างต้นปฏิจจสมุปบาทจึงมีทั้งกระบวนการที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมกันและกระบวนการที่อิงอาศัยกันดับลงพร้อมกัน

กระบวนการที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้นพร้อมกันเรียกตามพระบาลีว่า ปฏิจจสมุปบาทอนุโลมหรือทุกข์สมุทัยวาร และเรียกเป็นสามัญว่า ปฏิจจสมุปบาทสายเกิด หมายถึง กระบวนการที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้นร่วมกันของทุกข์ หรือกองทุกข์ในชีวิตทั้งปวงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยที่อิงอาศัยกัน ท่านแสดงไว้ให้เข้าใจง่าย คือเพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร จนถึงเพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมี

ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่แสดงปฏิจจสมุปบาทอนุโลมว่า

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร
เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ

เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลนั้นย่อมเกิด ด้วยประการฉะนี้ (วิ.ม. 4/1/1)

ส่วนกระบวนการที่อิงอาศัยกันดับลงพร้อมกัน เรียกตามพระบาลีว่า ปฏิจจสมุปบาทปฏิโลมหรือทุกข์นิโรธวาร และเรียกเป็นสามัญว่า ปฏิจจสมุปบาทสายดับ หมายถึงกระบวนการที่อิงอาศัยกันดับลงพร้อมกันของทุกข์หรือกองทุกข์ในชีวิตทั้งปวงดับลงพร้อมกันเพราะเหตุปัจจัยที่อิงอาศัยกัน ดังที่ท่านแสดงไว้ให้เข้าใจง่าย คือเพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ จนถึงเพราะชาติดับ ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาสจึงดับ ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่แสดงปฏิจจสมุปบาทปฏิโลมว่า

เพราะอวิชชานั้นแหละดับโดยไม่เหลือด้วยมรรคคือวิราคะ
สังขาร จึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส
จึงดับ เป็นอันว่า กองทุกข์ทั้งมวลนั้นย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้

(วิ.ม. 4/1/1)

การหยั่งรู้ปัจจุสมุปบาทถือว่า เป็นการเข้าใจโลกและชีวิตตามหลัก
พระพุทธศาสนา พระพุทธองค์เองหลังจากตรัสรู้แล้วทรงมนสิการปัจจุสมุปบาท
ตลอดปฐมยามในราตรี ดังข้อความในพระไตรปิฎกว่า โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระ
ภาคพุทธเจ้า แรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ใน
อุรุเวลาประเทศ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่งด้วยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติ
สุข ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์ตลอด ๗ วัน และทรงมนสิการปัจจุสมุปบาทเป็นอนุโลม
และปฎิโลม ตลอดปฐมยามแห่งราตรี(ข้อความระหว่างนี้เป็น การ
แสดงปัจจุสมุปบาททั้งอนุโลมและปฎิโลมดังที่นำเสนอแล้วข้างต้น) ...ลำดับ

นั่น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัย ทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ (วิ.ม. 4/1/1-2) จากนัยของปฏิจจสมุปบาทได้แสดงความจริงตามหลักพระพุทธศาสนาว่า สรรพสิ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นและดับลง หลักการดังกล่าว เป็นสรุปเป็นหลักสากลของโลกและชีวิตโดยเริ่มจากหลักที่ว่า เพราะสิ่งหนึ่งเป็นเหตุเป็นปัจจัย หรืออาศัยกัน จึงทำให้อีกสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น แล้วยืนยันความเป็นเหตุปัจจัยที่เป็นหลักการสากลว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไปด้วย (ส.นิ.16/21/34)

การดำรงอยู่ของสิ่งต่างๆ ตามหลักปฏิจจสมุปบาทนี้ได้รับการตีความและนำเสนอโดยพระอรรถกถาจารย์ในอดีตและพระเถระผู้เป็นพหูสูตรร่วมสมัยในฝ่ายเถรวาท เช่น พระพุทธโฆสาจารย์ ได้แสดงลักษณะกฎแห่งปฏิจจสมุปบาทไว้ว่าเป็นตถตา หมายถึง ความเกิดขึ้นตามปัจจัยที่คงตัว คือ ผลจะเกิดขึ้นจากปัจจัยกลุ่มหนึ่งโดยที่ผลนั้นจำเป็นต้องเกิดขึ้นเสมอ เป็นอวิตถตา หมายถึง การเกิดขึ้นของปัจจัยทำให้เกิดผลเช่นนั้นแน่นอนในการเกิดขึ้นของปัจจัยที่พอดีย่อมทำให้เกิดผลเช่นนั้นตามมาเสมอ เป็นอนัญญตา หมายถึง การเกิดผลอย่างหนึ่งจะไม่มี เพราะผลของปัจจัยส่วนอื่นที่ไม่ใช่เหตุของตัวมันเองหรือเหตุอย่างหนึ่งจะก่อให้เกิดผลอีกอย่างหนึ่งไม่ได้ และเป็นอิทัปปัจจยตา หมายถึง การรวมกันของเหตุปัจจัย คือ แสดงให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้นย่อมก่อให้เกิดผลเช่นนั้นแน่นอน (วิสุทธิ. 3/308)

นอกจากคำว่า อิทัปปัจจยตา จะถูกใช้เป็นการเรียกปฏิจจสมุปบาทแล้ว ปฏิจจสมุปบาทนี้ บางทีเรียกชื่อเต็มเป็นคำซ้อนว่า อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท (ภาวะที่อันนี้ๆ มี เพราะอันนี้ๆ เป็นปัจจัย หรือประชุมแห่งปัจจัยเหล่านี้ๆ)

กล่าวคือ การที่ธรรมทั้งหลายอาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม) ในคัมภีร์ต่างๆ ของพระสุตตันตปิฎก และในพระอภิธรรมปิฎก มีคำเรียกปฏิจจสมุปบาทเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งว่า ปัจจยาการ (อาการที่เป็นปัจจัยแก่กัน) เนื่องจากปฏิจจสมุปบาทแสดงอาการที่ธรรมทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กันต่อเนื่องไปเป็นวงจรหรือหมุนเป็นวงวน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2553 น.194)

นักปราชญ์ในพุทธศาสนาบางท่าน ถือว่า อิทัปปัจจยตา เป็นหัวใจของปฏิจจสมุปบาท เมื่อเข้าใจหลักอิทัปปัจจยตา ก็ถือว่าเข้าใจหลักปฏิจจสมุปบาท และอิทัปปัจจยตายเป็นชื่อของมัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางสายกลางชนิดสูงสุด ผู้ที่เข้าถึงอิทัปปัจจยตาจะไม่แล่นไปสู่โต่งหรือความเป็นคู่ตรงกันข้ามทุกชนิด การศึกษาก็ดี การปฏิบัติก็ดี แม้การแสดงธรรมก็ดี สูงสุดอยู่ที่เรื่องอิทัปปัจจยตา (ปฏิจจสมุปบาท) และจุดตั้งต้นของการบรรลุถึงนิพพานนั้นอยู่ที่การเข้าถึงอิทัปปัจจยตา (พุทธทาสภิกขุ, 2537, น. 15)

3. ความหมายและโลกทัศน์แบบอิทัปปัจจยตา

อิทัปปัจจยตา แปลตามรูปศัพท์ได้ว่า ความมีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ จึงมีหรือเกิดขึ้น หมายถึงทุกสิ่งมีปัจจัยแห่งการเกิดและดับ เมื่อปัจจัยแห่งการเกิดมีแก่สิ่งใด สิ่งนั้นก็เกิดขึ้นหรือมีอยู่ เมื่อไม่มีปัจจัยแก่สิ่งใด สิ่งนั้นก็ไม่ได้เกิดขึ้นหรือไม่มีอยู่

อิทัปปัจจยตายังมีชื่อที่เรียกแทนได้อีก คือธัมมวัฏฐิตตา (ความตั้งอยู่ตามธรรมตา) ธัมมนิยามตา(ความแน่นอนตามธรรมตา) ตถตา (เป็นอยู่อย่างนั้น) อวิตถตา (ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น) และอนัญญตา (ไม่เป็นไปโดยประการอื่น) (ส.นิ.16/20/26)

โลกทัศน์แบบอิทัปปัจจยตาในพุทธศาสนา หมายถึง โลกทัศน์ที่ว่า สรรพสิ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นและดับลงหรือเพราะสิ่งหนึ่งเป็นปัจจัยจึงทำให้อีกสิ่งหนึ่ง

เกิดขึ้นและดับลง เป็นกฎธรรมชาติหรือกฎธรรมดาที่มีอยู่เองโดยไม่มีใครสร้าง
อิทัปปัจจยตามิข้อสรุปยืนยันเป็นหลักสากลว่า

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี

เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับตามไปด้วย (ส.นิ. 16/21/27)

หลักอิทัปปัจจยตาแสดงให้เห็นสัจธรรมที่ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี ฯลฯ
เป็นภาวะที่เลี่ยงไม่ได้ สิ่งต่างๆ อิงอาศัยกัน เกิดขึ้น เปลี่ยนแปรไป และดับไป
ไม่มีสิ่งใดๆ ที่ดำรงอยู่อย่างเป็นตัวตนถาวร เพราะสิ่งต่างๆ เกิดจากการรวมตัว
กันหรืออิงอาศัยกันของเหตุปัจจัย ดังนั้น การที่จะเข้าใจสิ่งต่างๆ จะต้องสืบสาว
หาเหตุปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์สืบทอดกันมาของสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่างๆ การ
ค้นหาด้วยวิธีดังกล่าวจะทำให้มองเห็นความเป็นจริงของสิ่งหลายว่า ไม่ได้ตั้งอยู่
ลอยๆ ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระจากสิ่งอื่นๆ และไม่ได้
ดำรงอยู่โดยตัวของมันเอง แต่เกิดขึ้นด้วยอาศัยเหตุปัจจัยและดับไปด้วยการดับ
ไปแห่งเหตุปัจจัย ทั้งนี้ การเกิดขึ้นของการเห็นความจริงดังกล่าว จะเป็นไปเอง
เมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อม (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2532, น. 165)

หลักการคิดที่ถอดมาจากหลักปฏิจจสมุปบาทข้างต้นนี้ เรียกว่า หลัก
อิทัปปัจจยตา และเมื่อนำมาสร้างเป็นข้อเสนอทางจริยศาสตร์ จึงเรียกว่า
อิทัปปัจจยตาทางจริยศาสตร์ ทั้งนี้ เพื่อเป็นแนวคิดจริยศาสตร์แนวพุทธที่มาจาก
หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา

4. อิทัปปัจจยตาทางจริยศาสตร์

ในที่นี้ผู้เขียนจะพิจารณาประเด็นสำคัญทางจริยศาสตร์จากโลกทัศน์แบบอิทัปปัจจยตา ใน 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ (1) อภิจริยศาสตร์ (Metaethics) โดยพิจารณาว่า อิทัปปัจจยตาเสนอเรื่องสาระทางจริยธรรมว่า มีสถานภาพอย่างไร เราสามารถนิยามความดี ชั่ว ถูก ผิดได้หรือไม่อย่างไร (2) จริยศาสตร์ในเชิงบรรทัดฐาน (Normative ethics) โดยพิจารณาว่า อิทัปปัจจยตาเสนอคำตอบเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของชีวิต กฎเกณฑ์การกระทำอันจะนำไปสู่จุดหมายของชีวิต และเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมไว้อย่างไร (3) จริยศาสตร์ในเชิงประยุกต์ (Applied ethics) โดยพิจารณาว่า อิทัปปัจจยตาทางจริยศาสตร์มีแนวทางในการวิเคราะห์ปัญหาจริยธรรมในปัจจุบันอย่างไร

4.1 อิทัปปัจจยตาทางอภิจริยศาสตร์

อภิจริยศาสตร์ (Metaethics) ที่มุ่งพิจารณาความหมายของภาษาทางศีลธรรม ที่ใช้ในงานปรัชญา เพื่อให้ความหมายที่ชัดเจนแก่แนวคิดทางปรัชญา มุ่งเสนอความจริงในเชิงประจักษ์ว่า อะไรเป็นอะไร โดยทั่วไปคำตอบเกี่ยวกับสาระของค่าทางจริยธรรมว่า มีอยู่อย่างนั้น สรุปลงได้เป็นสองแนวหลัก คือ 1) กลุ่มทฤษฎีพุทธิปัญญานิยม (Cognitive theories) ถือว่าจริยธรรมมีสาระของตัวเองอยู่จริง จากประสบการณ์และเราสามารถมีความรู้ทางจริยธรรม (ด้วยการหยั่งรู้หรือญาณ /Intuition) ที่จะพิจารณาข้อตัดสินใด ๆ ว่าเป็นจริงหรือเท็จได้ 2) กลุ่มทฤษฎีอพุทธิปัญญานิยม (Non-Cognitive theories) ปฏิเสธข้อเสนองของกลุ่มแรก โดยถือว่า สาระหรือความรู้ทางจริยธรรมไม่ได้มีอยู่จริงในตัวมันเองอย่างเป็นปรนัยดังที่แนวคิดแรกพยายามเสนอ เราไม่อาจตัดสินความจริง/เท็จของเรื่องนี้ได้ โดยทั่วไปแล้วคนเราใช้ข้อความทางจริยธรรมตามอารมณ์ความรู้สึกหรือตามผลที่เราต้องการให้เป็น (เช่น เราเห็นว่าอำนาจเบ็ดเสร็จ

เป็นสิ่งที่ดี เราก็หาเหตุผลมาสนับสนุนระบบอำนาจนิยม) และเหตุผลที่ยกมานั้น ก็เป็นเพียงเครื่องมือเพื่อจูงใจให้ผู้อื่นเห็นด้วยกับตนเองเท่านั้น (James Fieser, 2000, p.139)

นอกจากสองกลุ่มหลักนี้แล้ว ยังมีแนวคิดที่แสดงให้เห็นว่า จริยธรรมมีสาระของตัวเองอยู่ตามความเข้าใจของชุมชนต่างๆ ซึ่งมีนัยว่าสาระทางจริยธรรมมีอยู่จริงในตัวเองอาจจัดเข้าในกลุ่มแรกได้ หากพิจารณาแนวคิดหลังจะเห็นว่า สาระทางจริยธรรมนั้นมีอยู่จริง ทั้งมิใช่มีอยู่อย่างเดียว หากแต่มีอยู่อย่างหลากหลาย การพิจารณาว่า อิทัปปัจจยตามีคำตอบเกี่ยวกับเรื่องค่าทางจริยธรรมอย่างไรนั้น เราอาจจะเริ่มจากแนวคิดที่ขัดแย้งอิทัปปัจจยตาหรือแนวคิดที่ขัดกับปฏิจจสมุปบาท (พุทธทาสภิกขุ, 2524, น. 145)

การตอบคำถามที่ว่าสาระหรือค่าทางจริยธรรมมีอยู่จริงหรือไม่ จากการวิเคราะห์ด้วยเหตุผลหรือการนิรนัยและจากประสบการณ์หรืออุปนัยก็ตาม จะยังไม่ได้ทำให้คำถามข้างต้นมีคำตอบที่แน่นอน จากหลักอิทัปปัจจยตาสามารถเสนอคำตอบที่เป็นกลางทางจริยศาสตร์ได้เพียงว่า “... เมื่อมีปัจจัยที่ทำให้ความดีมีความดีก็มีหรือเกิดขึ้นเมื่อไม่มีปัจจัยที่ทำให้ความดีมีความดี ความดีไม่ก็มีหรือดับไป...” การตอบในลักษณะนี้มีปัญหาในเชิงหลักการและแนวปฏิบัติ เพราะเหมือนกับไม่ได้เสนออะไรที่จะนำไปเป็นแนวปฏิบัติได้ ข้อเสนอของอิทัปปัจจยตา จึงมีปัญหายาอย่างน้อยสองประการที่ควรจะทำให้กระจ่าง คือ 1) ข้อเสนอดังกล่าวหมายความว่าอย่างไร (บางท่านอาจตีความว่า การตอบในลักษณะดังกล่าวเป็นเหมือนการไม่ตอบ) 2) ข้อเสนอดังกล่าว จะทำให้การนิยามความดี ชั่ว ถูก ผิด ในพุทธจริยศาสตร์เป็นไปได้หรือไม่ อย่างไร

สำหรับปัญหาแรกกล่าวได้ว่าอิทัปปัจจยตาเสนอคำตอบที่เป็นกลางทางจริยศาสตร์ว่ามีความดีที่เกิดจากเหตุปัจจัย ดังนั้นเราจึงพิจารณาต่อไปว่าความดีที่

เกิดจากเหตุปัจจัยหมายความว่าอย่างไร อาจจะตอบได้ว่า หมายถึง ความดีที่ไม่ได้มีอยู่ลอยๆ โดยไม่มีสิ่งอื่นเป็นปัจจัยให้เกิด การตอบเช่นนี้ ยังไม่ได้ให้อะไรใหม่เพราะเป็นเพียงการเปลี่ยนคำพูด การอธิบายความหมายของข้อความดังกล่าวอาจจะง่ายขึ้น ถ้าเราลองอธิบายโดยการวิเคราะห์ศัพท์คำว่า ดี มาจากคำบาลีว่า กุสละ หมายถึง ความดี ความฉลาด ซึ่งรากเหง้าหรือเหตุปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้เกิด 3 อย่าง คือ ความไม่โลภ ความไม่คิดประทุษร้าย และความไม่หลง หากพิจารณาโดยความหมายแล้ว คำว่า กุสละ ไม่ได้หมายถึง ดี อย่างเดียว แต่ยังหมายถึง ความรู้ (ไม่หลง) หรือความฉลาดในเรื่องนั้นด้วย ความดีจึงกุศลจิตที่ไม่โลภไม่โกรธและความรู้ (ไม่หลง) ไปด้วย การเข้าใจความหมายของคำว่า ดี ในแง่นี้ นอกจากจะทำให้เราสามารถแยกตามหลักอทิปปัจจยตาได้หลายนัย เช่น เพราะมีความรู้เป็นปัจจัย ความดีจึงมี ซึ่งทำให้ตอบปัญหาที่ว่า ดีแล้วไม่ฉลาด (ดีแล้วโง่) จัดเป็นความดีได้หรือไม่ ได้ด้วย

หากกุศลหรือความดีไปเชื่อมกับกรรมเป็นกุศลกรรม (บาลีเป็น กุสลกมฺม) ที่แปลว่ากรรมดี ก็ยังมีปัจจัยมาเกี่ยวข้องมากขึ้น และปัจจัยที่มาเกี่ยวข้องต้องเป็นปัจจัยฝ่ายกุศล คือ อโลภะ (ความไม่โลภ) อโทสะ (ความไม่โกรธ) และ อโมหะ (ความไม่หลง) นั่นคือ กรรมดี คือ การกระทำที่นอกจากจะมีความฉลาด/รู้ (อโมหะ) เป็นปัจจัยแล้วยังต้องเป็นการกระทำที่ไม่โลภและไม่โกรธเป็นปัจจัยด้วย กล่าวแบบอทิปปัจจยตาได้ว่า เพราะมีการกระทำที่ไม่โลภไม่โกรธ ไม่หลง เป็นปัจจัย กุศลกรรมจึงมี (เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้ จึงมี)

ส่วนการตอบคำถามข้อสองนั้น สืบเนื่องมาจากข้อแรกหรือเพราะข้อแรกเป็นปัจจัย จึงทำให้มีข้อสอง กล่าวคือ เพราะการยืนยันถึงการมีอยู่ของความดี เพราะเหตุปัจจัยในข้อแรก เราจึงกล่าวได้ว่า ในทางพุทธจริยศาสตร์สามารถนิยามความดีได้ การนิยามในที่นี้ เป็นการยืนยันถึงการมีอยู่ของความดีตามเหตุ

ปัจจัย เพราะการที่เราานิยามสิ่งใดได้ แสดงว่า สิ่งนั้นมีอยู่จริง (ตามเหตุปัจจัย) ถ้าหากความดีมีอยู่ในลักษณะดังกล่าวในข้อหนึ่ง เราก็สามารถนิยามความดีได้ โดยนัยนี้เราจึงสามารถนิยามศัพท์ทางจริยธรรมอื่นๆ เช่น ถูก ผิด ควร และไม่ควรได้

มีข้อที่พึงทราบเกี่ยวกับการนิยามคือ ในแง่ปรมาตม การนิยาม หมายถึง การสมมติบัญญัติหรือโลกแห่งการตั้งชื่อ เป็นการนำสังขธรรมที่เป็นนามธรรม ล้วนๆ ไปสู่โลกของภาษาซึ่งเป็นโลกใหม่ที่ซ่อนอยู่ในโลกเดิม ถ้าไม่เข้าใจเหตุปัจจัยเพียงพอหรือไม่เข้าใจอิทัปปัจจยตา การสมมติบัญญัติสิ่งต่างๆ ก็อาจจะไม่ตรงกับความจริง ซึ่งนำไปสู่โลกของภาษาที่ไม่จริงซ่อนทับโลกของความจริงขึ้นเรื่อยๆ ดังนั้น ถึงแม้จะนิยามความดีได้ หากปราศจากความเข้าใจตามหลักอิทัปปัจจยตาแล้ว สิ่งที่นิยามและความเข้าใจในสิ่งที่นิยามก็อาจไม่ตรงความจริงได้ (พระมหาอภัย ญาณธโร, 2539, น.114)

อาจกล่าวได้อีกว่า การอธิบายค่าทางจริยธรรมในแง่ของอิทัปปัจจยตา ที่ว่า 1) ตถตา คือ สิ่งต่างๆ เป็นอยู่อย่างนั้น เกิดขึ้นตามปัจจัย ผลที่เกิดขึ้นจากปัจจัยกลุ่มหนึ่งนั้น เป็นผลที่จำเป็นต้องเกิดขึ้นเสมอ 2) อวิตถตา คือ การเกิดขึ้นหรือมีอยู่ของสิ่งต่างๆ ย่อมไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น 3) อนัญญตา คือ การเกิดขึ้นหรือมีอยู่ของสิ่งต่างๆ ย่อมไม่เป็นไปโดยประการอื่น เป็นการยืนยันถึงการกระทำเหตุปัจจัยที่ถูกต้องเพื่อให้เกิดผลตามเป้าหมาย หรือยืนยันถึงเหตุอันเป็นที่มาของผลตามความเป็นจริง

4.2 อิทัปปัจจยตากับจริยศาสตร์เชิงบรรทัดฐาน

จริยศาสตร์ในเชิงบรรทัดฐาน (Normative Ethics) ที่มุ่งเสนอว่า อะไรควรไม่ควร เป็นจริยศาสตร์ที่วิเคราะห์ความหมายของชีวิตที่ดี และเกณฑ์

ตัดสินจริยธรรมหรือให้เหตุผลสนับสนุนว่า อะไรควร ไม่ควรเช่น อัตตนิยม (Egoism) ปรีตถนิยม (Altruism) ประโยชน์นิยม (Utilitarianism) จริยศาสตร์ของคานท์ (Kant's Ethics) เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า นอกจากจะใช้ทฤษฎีที่มีอยู่แล้วอธิบายสิ่งที่ตี ชั่ว ผิดถูกแล้ว ยังสามารถใช้มุมมองแบบสำรวจโดยย่อเพื่อตรวจสอบพฤติกรรมทางจริยธรรมของมนุษย์และสร้างองค์ความรู้ทางจริยศาสตร์ขึ้นมาจากฐานข้อมูลที่ได้ใหม่ ตลอดจนการตั้งคำถามระบบศีลธรรมในสังคมต่างๆ โดยอาศัยทฤษฎีทางจริยศาสตร์เป็นเครื่องในการวิเคราะห์ปัญหาทางจริยธรรม อาจเรียกรวมจริยศาสตร์แนวนี้ว่า จริยศาสตร์ในเชิงทฤษฎี (Theoretical Ethics)

ในประเด็นที่สองนี้ จะพิจารณาว่า อิทัปปัจจยตา เสนอคำตอบเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายในชีวิต การกระทำอันจะนำไปสู่จุดมุ่งหมายในชีวิตอย่างไร และอิทัปปัจจยตาทางจริยศาสตร์เกี่ยวข้องกับเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมอย่างไร

ในด้านจุดหมายสูงสุดของชีวิต เมื่อหลักอิทัปปัจจยตายืนยันว่า สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นและดับลงเพราะเหตุปัจจัย ย่อมเป็นการยืนยันถึงความไม่มีตัวตนที่ถาวรของสรรพสิ่ง ดังนั้น เราจึงสรุปสาระคำสอนทางจริยธรรมได้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดมั่น เพราะเป็นเพียงกระแสของเหตุปัจจัย ในเบื้องต้นสอนให้พิจารณาว่า ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นเบญจขันธ์ว่า เป็นเรา และของเรา และสืบเนื่องไปตลอดจนรับรู้โลกและสรรพสิ่งโดยไม่มีเราเข้าไปเกี่ยวข้อง ให้รับรู้อย่างที่มันเป็นตามเหตุปัจจัย (อิทัปปัจจยตา)

เมื่อเป็นดังนี้ หลักการปฏิบัติทั้งหมดในพุทธศาสนา จึงเป็นหลักที่โน้มน้าวผู้ปฏิบัติไปสู่ความไม่ยึดมั่น ถ้อยมั่น หรือละอุปาทานทั้งปวง การบรรลุถึงความไม่ยึดมั่นถ้อยมั่นดังกล่าวเรียกว่า นิพพาน ซึ่งถือเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดหรือความดีสูงสุดในชีวิต และในพุทธจริยศาสตร์มีระเบียบปฏิบัติที่จะทำให้บรรลุเป้าหมาย

ดังกล่าวอย่างชัดเจน (เรียกว่าข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา) และถือว่าเป็นหน้าที่ขั้นมูลฐานของมนุษย์ในอันที่จะต้องพยายามให้บรรลุความดีสูงสุดของชีวิต และผู้ที่ได้บรรลุความดีดังกล่าวได้ชื่อว่าทำหน้าที่ที่ควรทำทั้งปวงของตนเรียบร้อยแล้ว (กตกรณียา) (เค.เอ็น. ชยติเลเก., 2532, น. 41)

ปัญหาประการหนึ่งที่ต้องพิจารณาในที่นี้ ก็คือ หลักอทิปปัจจยตาสัมพันธ์การบรรลุเป้าหมายในชีวิต(นิพพาน) อย่างไร ตามหลักอทิปปัจจยตาแล้ว กระบวนการเกิดขึ้นของการรู้แจ้ง (นิพพาน) จะมีลักษณะเป็นอทิปปัจจยตาความหมายในทางปฏิบัตินั้นแสดงให้เห็นว่า การเกิดขึ้นของกระแสฝ่ายดีไปจนถึงนิพพานนั้น เกิดขึ้นในลักษณะอทิปปัจจยตาดังเช่นปฏิจกสมุปบาทสายดับที่ว่า เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชชานั้นแล สังขาร จึงดับ เพราะความดับแห่งสังขาร วิญญาณ จึงดับ.... ฯลฯ.....เพราะความดับแห่งชาตินั้นแล ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อูปายาสะ ทั้งหมด จึงดับไปสิ้น ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้. (ส.นิ.16/15/17-18) โดยที่สุด เมื่อหยั่งรู้ทิปปัจจยตาโดยการปฏิบัติแล้ว ความสงสัยในเชิงทฤษฎีก็จะหายไป ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า “จนกว่าจะถึงอทิปปัจจยตาด้วยการปฏิบัติ ความรู้สึกเป็นปรัชญา ก็จะหายไป กลายเป็นปรมัตถธรรมล้วนๆ (พุทธทาสภิกขุ, 2537, น. 57)

จะพบว่า เมื่อปฏิบัติถูกต้อง กระแสธรรมที่จะนำไปสู่ความรู้แจ้งจะเกิดขึ้นในลักษณะเป็นเหตุปัจจัยของกันและกันจนบรรลุความสิ้นทุกข์ทั้งปวง กล่าวได้ว่าในแง่ของการบรรลุเป้าหมายในชีวิตของปัจเจก การสร้างเหตุปัจจัยจากการปฏิบัติจนทำให้เกิดกระแสแห่งนิพพานหรือที่เรียกว่าหยั่งลงสู่กระแสแห่งความรู้แจ้งก็จะนำไปสู่เป้าหมายในระดับโลกุตระอันเป็นเป้าหมายภายในตัวบุคคล ส่วนเป้าหมายภายนอก เช่น ความสุขแบบสามัญทั่วไป การมีปัจจัยพื้นฐานในการ

ดำรงชีวิต หรือความสำเร็จในชีวิตด้านอื่นๆ ที่อาศัยโครงสร้างของสังคมนั้นๆ การสร้างเหตุปัจจัยภายในของปัจเจกบุคคลอย่างเดียวนั้น ไม่อาจรับรองว่าจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ หลักอทิปปัจจยตาทางจริยศาสตร์จะเปิดโอกาสให้แสวงหาเหตุปัจจัยภายนอกต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบของโครงสร้างทางสังคมอันอาจจะเป็นทั้งสิ่งสนับสนุนและอุปสรรคต่อการบรรลุเป้าหมายของชีวิตทางโลกย์ แทนที่จะมองแต่คุณสมบัติภายในตัวบุคคล เช่น ความขยันหมั่นเพียร อดทนต่อความลำบากต่างๆ เพียงด้านเดียว จะต้องสืบสาวถึงเหตุปัจจัยที่เป็นโครงสร้างของสังคมด้วย และดูเหมือนว่าระบบจริยธรรมตามแนวที่ปรากฏในคัมภีร์จะสนับสนุนเป้าหมายโลกุตตระของปัจเจกบุคคลเท่านั้น สำหรับเป้าหมายชีวิตทางโลกนั้น จะต้องใช้การศึกษาแบบอทิปปัจจยตาเพื่อให้เห็นถึงเหตุปัจจัยในแต่ละด้านแต่ละกรณีและการสร้างเหตุปัจจัยให้เหมาะสมสามารถทำให้บรรลุเป้าหมายในระดับโลกียะในแต่ละสังคมนั้นมีรายละเอียดต่างกันไปมาก

ในส่วนของเกณฑ์ตัดสินจริยธรรม ตามแนวพุทธจริยศาสตร์สามารถสรุปแนวทางเพื่อใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมได้ 3 ข้อ คือ 1) ใช้มนธรรมสำนึก 2) เทียบกับมติของผู้รู้ 3) ดูผลที่เกิดขึ้น (อง.ตัก. 20/505/241)

สำหรับคำอธิบายของเกณฑ์ทั้ง 3 ข้อ ได้แก่

1) การใช้มนธรรม นอกจากจะเป็นตัวยืนยันเจตนาว่า เป็นกุศลหรืออกุศลหรือไม่อย่างไรแล้ว โดยปกติ ถ้ามนธรรมเกิดขึ้นก่อนทำ ก็จะทำให้เลือกทำตามมนธรรมสำนึก ซึ่งอาจเรียกว่า เป็นเสียงเรียกร้องให้ทำในสิ่งที่ถูกต้องที่มาจากภายในมากกว่าอำนาจภายนอกบังคับภายนอก ยิ่งหากอำนาจภายนอกยิ่งใหญ่จนอาจทำลายปกติสุขของชีวิต ผู้ที่มีมนธรรมเข้มแข็งจนทำลายความกลัว กล้าที่ต่อต้านอำนาจภายนอกเป็นคนแรกๆ เรียกได้ว่า เป็นผู้มีคามกล้าหาญทางจริยธรรมที่ควรยกย่อง มโนธรรมสำนึกอาจเกิดขึ้นเองได้และเป็นสิ่งที่ถูกกระตุ้น

เตือนให้เกิดขึ้นได้จากกระบวนการทางสังคม การขัดเกลาทางสังคม การเรียกร้องความยุติธรรม ศาสนา หรือศิลปะที่กระตุ้นมโนธรรมของผู้คน ในส่วนของกระบวนการเกิดขึ้นของมโนธรรมหลังจากที่ทำการ (กรรม คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา) ก็เป็นอีกคุณธรรมหนึ่งที่คาดหวังว่า จะเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์เราได้ทำผิดพลาดไปแล้ว ไม่ว่าจะด้วยเหตุใดก็ตาม หากมีความรู้สึกผิดชอบชั่วดีภายหลัง ก็จะเป็นพื้นฐานสำคัญในการแก้ไขความผิดพลาดนั้น ถือว่ามีความซื่อสัตย์ต่อมโนธรรมสำนึกและมีความกล้าหาญทางจริยธรรมเช่นกัน แม้จะไม่เหมือนกรณีแรก มโนธรรมดังกล่าวจะเกณฑ์ตัดสินชั่วผิดถูกได้โดยตัวมันเองในระดับแรก กล่าวได้ว่า เมื่อสิ่งที่ทำไปเป็นอกุศล ก็จะมีรู้สึกผิด หรือสำนึกผิด ติดैनตนเองในสิ่งที่ทำลงไป จิตมีแนวโน้มที่จะไม่อยากจะทำความผิดนั้นๆ อีก ในทางตรงกันข้าม หากสิ่งที่ทำไปเป็นกุศล ก็จะไม่รู้สึกผิด ติดैनตนเองไม่ได้ จิตมีความยินดีและแนวโน้มที่จะทำกุศลกรรมนั้นๆ ยิ่งเมื่อพิจารณาแล้วว่า เป็นการกระทำด้วยกุศลเจตนาและพิจารณาคุณและโทษอย่างรอบคอบแล้ว มโนธรรมสำนึกจะเข้มแข็งขึ้นตามลำดับ การสังเกตกระบวนการเกิดขึ้นของจิตในลักษณะนี้โดยทั่วไปผู้ทำจะเป็นผู้รู้เอง เป็นธรรมชาติพื้นฐานที่ติดตัวมากับมนุษย์ เมื่อมีเหตุปัจจัยก็จะเข้มแข็งขึ้นเอง มโนธรรมสำนึกจะปรากฏตัวได้ในมนุษย์ทุกคน อย่างไรก็ตาม ส่วนในของกรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลที่ละเอียดอ่อน อาจจะต้องใช้การฝึกสติเฝ้าดูอาการที่เกิดขึ้นในจิต เพื่อที่จะไม่หลงไปกับความคิดต่างๆ แล้วสร้างสำนึกสูงขึ้นเพื่อให้มโนธรรมปรากฏตัวออกมาได้

2) เทียบมติผู้รู้ ในที่นี้ หมายถึง เทียบกรณีศึกษาที่ผู้รู้มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นเคยมีวินิจฉัยไว้แล้วในคัมภีร์ต่างๆ เช่น ศึกษาเทียบกับหลักธรรมที่ทรงแสดงไว้ และวินัยที่ทรงบัญญัติไว้ หรือเทียบเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงเคยมีข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ ไปแล้ว แนวทางนี้เป็นวิธีที่นิยมใช้ในการศึกษาหาที่ทาง

ศีลธรรมของพุทธศาสนาที่มีต่อเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่ รวมทั้งคำอธิบายของพระอรหันตสาวกในยุคนั้นที่ใกล้เคียงกับการบันทึกเป็นคัมภีร์ที่ได้รับการรับรองว่าสอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนา

3) การดูผลของการกระทำ โดยพิจารณาสืบสาวไปถึงผลของการกระทำนั้นๆ ว่าให้ผลเป็นสุขหรือเป็นประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ตนเอง ผู้อื่นหรือสังคม รวมทั้งผลที่จะเกิดขึ้นในเชิงโครงสร้างของสังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติหรือไม่อย่างไร

เมื่อพิจารณาในแง่ของอิทัปปัจจยตาทางจริยศาสตร์ การเกิดขึ้นของเกณฑ์ทั้ง 3 เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับสิ่งอื่น กล่าวคือมีปัจจัยให้เกิด แยกสิ่งที่เกี่ยวข้องที่จะต้องประเมินค่าทางจริยธรรม สามารถแยกได้เป็น ๕ ประเด็นตั้งแต่ผู้ทำที่เกี่ยวข้องกับมโนธรรม แรงจูงใจทั้งจากภายในและภายนอก ตัวการกระทำที่เทียบกับชุดองค์ความรู้และกรณีศึกษาจากคัมภีร์ และผลที่เกิดแก่ตนเอง ผู้อื่น และสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ตามตารางนี้

ตารางแสดงการประเมินค่าทางจริยธรรมตามหลักอิทัปปัจจยตาทางจริยศาสตร์

สิ่งที่ประเมิน	ค่าที่ประเมิน
ตัวผู้ทำ	ประกอบด้วยมโนธรรมสำนึกหรือคุณธรรม เช่น ความกล้าหาญทางจริยธรรม
แรงจูงใจให้ทำ : จากภายใน	ประกอบด้วยเจตนาที่เป็นกุศลหรืออกุศล

แรงจูงใจให้ทำ : จากภายนอก	ผู้คน ครอบครัว สังคม องค์กร สถาบัน ตลอดจนสภาพแวดล้อมทาง ธรรมชาติ (เช่น หากเป็นผู้คน ถ้ำด้าน บวก เรียกว่ากัลยาณมิตร)
เทียบกับมติผู้รู้ : แบบเทียบตัวการ กระทำ	เป็นพันธะหรือหน้าที่ทางจริยธรรม ตามหลักพระพุทธศาสนาหรือไม่
เทียบกับมติผู้รู้ : แบบเทียบ เหตุการณ์	เทียบเคียงกรณีศึกษาที่เคยมีวินิจัย ไว้แล้วในคัมภีร์
ผลของการกระทำ	เป็นประโยชน์ /ไม่เป็นประโยชน์ ต่อตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม

เมื่อนำปัจจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดตามตารางข้างต้นมาพิจารณาประเมินค่าทางจริยธรรม จะเห็นได้ว่าการเชื่อมโยงสิ่งที่ต้องประเมินและค่าที่ประเมินของตนเองแต่คนละนอกจากจะตรวจสอบโนธรรมและเจตนาจากภายในด้วยเองในเบื้องต้นได้ แต่การเข้าใจจนประเมินค่าทางศีลธรรมจากด้านอื่น คือแรงจูงใจภายนอก ตัวการกระทำ เทียบกรณีและผลที่เกิดขึ้น จำเป็นต้องแสวงหาความรู้ที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นระบบ จึงสามารถอธิบายการประเมินค่าดังกล่าวได้ และเมื่อต้องเป็นผู้ประเมินค่าทางจริยธรรมกรณีต่างๆ จะต้องมีการสืบสาวหาข้อเท็จจริงของปัญหา หรือการสืบสาวหาเหตุปัจจัยและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องจากคัมภีร์มาประกอบการพิจารณากับหลักการพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา จนทำให้สามารถแยกแยะประเด็นต่างๆ ได้ ในกรณีที่ตัดสินแล้วพิจารณาตัดสินไปตามน้ำหนักของเหตุปัจจัยแล้วแยกผลการตัดสินออกเป็นลำดับขั้นหรือระดับมากน้อยของความถูกผิดได้

การแสวงหาเหตุปัจจัยแล้วสร้างชุดความรู้ในการประเมินค่าทางศีลธรรมที่มีองค์ประกอบหลายข้อข้างต้น ทำให้สามารถประเมินค่าดี ชั่ว ถูก ผิด ว่ามีความมากน้อยต่างระดับกันอย่างไร เช่น บางกรณีที่เอาผลของการกระทำมาประกอบความผิดถูกมากหรือน้อยจะขึ้นอยู่กับเป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ ต่อตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อมมากน้อยเพียงใดด้วย แนวคิดดังกล่าวเป็นฐานสำคัญในการแยกแยะระดับความมากน้อยของคุณค่าทางจริยธรรมของพุทธจริยศาสตร์เถรวาท

4.3 อธิบายปัจจัยเกี่ยวกับจริยศาสตร์ในเชิงประยุกต์

จริยศาสตร์ในเชิงประยุกต์ (Applied Ethics) เป็นจริยศาสตร์ที่นำทฤษฎีไปวิเคราะห์ปัญหาทางจริยธรรม เช่น ปัญหาเรื่องการทำแท้ง (Abortion) ปัญหาเรื่องอยู่ก่อนแต่งหรือการมีเพศสัมพันธ์ก่อนแต่งงาน (Premarital sex) ปัญหาเรื่องนโยบายการลงโทษ (Capital punishment) นอกจากนั้นทฤษฎีทางจริยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาใหม่ๆ ที่เกิดจากเทคโนโลยีในปัจจุบัน เช่น จริยศาสตร์ชีวภาพ (Bio- Ethics) จริยศาสตร์ทางการแพทย์ (Medical Ethics) จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม (Environmental Ethics) ฯลฯ ก็จัดเป็นจริยศาสตร์ในเชิงประยุกต์ (เทพพร มังธานี, 2556, น.25)

ในประเด็นสุดท้ายนี้ จะกล่าวถึงแนวทางของทฤษฎีบทแห่งอทิปปัจจยตาว่า จะสามารถประยุกต์ใช้กับปัญหาทางจริยธรรมหรือที่เรียกว่าจริยศาสตร์ประยุกต์ได้อย่างไร

ประการแรก คือ การที่เราสามารถนำปัญหาจริยธรรมในปัจจุบันมาวิเคราะห์สืบสาวหาสาเหตุได้ทุกประเด็น และสามารถสร้างกรอบในการวิเคราะห์

และตัดสินใจจริยธรรมตามเงื่อนไขของเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้น ไม่ว่าปัญหานั้นจะเกิดจากเทคโนโลยีและระบบสังคมที่ซับซ้อนเพียงใดก็ตาม

ประการที่สอง คือ ความเป็นกลางของทฤษฎีทางจริยศาสตร์ เปิดโอกาสให้มีการพิจารณาปัญหาจริยธรรมอย่างรอบด้านไม่สุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่ง กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์กันตามเหตุปัจจัยหลายด้านทั้งตัวผู้ทำ ตัวการกระทำ (Action) และ ผลของการกระทำ (Consequences)

ประการที่สามคือว่าโดยทฤษฎีที่แก้ปัญหาแล้วสามารถเชื่อมโยงกับการปฏิบัติ อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาทางจริยธรรมในปัจจุบันได้อย่างเป็นรูปธรรมในแง่ของการนำไปใช้เพื่อสอดคล้องกับสถานการณ์และบริบทของปัญหาทางจริยธรรมนั้น อธิปไตยทางจริยศาสตร์ เปิดให้มองว่าปัญหาทางจริยธรรมไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ แต่มันมีเหตุปัจจัยของมัน ในแต่ละกรณีควรพิจารณาตั้งแต่มุมมองต่อชีวิตมนุษย์ อารมณ์ ความสัมพันธ์กับคนรอบข้าง วัฒนธรรมการทำงาน ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม จนถึงโครงสร้างอำนาจและโอกาสหรือความหวังที่จะได้ความเป็นธรรมในชีวิตนี้ พิจารณาว่า สิ่งเหล่านี้มีส่วนบ่มเพาะความรุนแรงภายในที่รอปัจจัยอันเป็นฟางเส้นสุดท้ายนำไปสู่ความรุนแรงสู่สังคมหรือไม่ อธิปไตยทางจริยศาสตร์จึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับปัญหาทางจริยธรรมในเชิงโครงสร้างได้ด้วย

5. บทสรุป

แนวคิดอธิปไตยทางจริยศาสตร์ปฏิเสธแนวคิดทางจริยศาสตร์แบบมีกรอบความคิดแบบจำกัด (Fixed Ethics) ที่ทำให้เกิดการยึดติดและไม่ยอมรับเปลี่ยนแปลงใดๆ โดยมุ่งเสนอวิธีการนำหลักการทางพระพุทธศาสนาสร้างองค์ความรู้ทางจริยศาสตร์มากกว่าการเน้นที่ตัวหลักการที่จะนำไปใช้กับทุกกรณี

อิทัปปัจจยตาทางจริยศาสตร์ จึงเป็นเหมือนเครื่องมือในการวิเคราะห์หรือสร้างองค์ความรู้ด้านพุทธจริยศาสตร์มากกว่าที่จะเป็นตัวทฤษฎีที่มีข้อเสนอเบ็ดเสร็จตายตัว การพิจารณาปัญหาจริยธรรมบนพื้นฐานของหลักอิทัปปัจจยตา จึงไม่มีหลักการสูงสุดที่หลุดลอยอยู่อย่างปราศจากการเชื่อมโยงกับสิ่งอื่นๆ ทำให้เรามองได้ว่าหลักอิทัปปัจจยตาทางเป็นกลางระหว่างบรรดาทฤษฎีทางจริยศาสตร์ที่มีหลักการสูงสุดในตัวเอง และเปิดโอกาสให้วาทกษิ์โครงสร้างจริยธรรมในสังคมได้อย่างเสรีและสร้างสรรค์ ส่งผลให้การวิเคราะห์ปัญหาจริยศาสตร์แบบอิทัปปัจจยตามีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamic) การตอบปัญหาจริยศาสตร์แบบอิทัปปัจจยตาไม่ใช่การถ่ายทอดคำตอบเบ็ดเสร็จทางศีลธรรม เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะเพียงการถ่ายทอดรูปแบบทางความคิดเห็นเท่านั้น แต่เป็นการเปิดโอกาสให้นำศักยภาพการตื่นรู้ที่มีอยู่ในตัวของมนุษย์เพื่อนำเหตุปัจจัยต่าง ๆ มาพิจารณาอย่างรอบด้าน สำหรับผู้สนใจปัญหาจริยธรรมในเชิงโครงสร้าง อิทัปปัจจยตาทริยศาสตร์จะทำให้มองเห็นปัญหาทางจริยธรรมที่แฝงอยู่ในระบบโครงสร้าง หรือที่อยู่ในรูปแบบของสถาบันทางสังคมและวัฒนธรรมประเพณีชัดเจนขึ้น เพื่อจะได้หลุดพ้นจากมายาคติที่ครอบงำอยู่และเป็นผู้ตื่นรู้ต่อปัญหาจริยธรรมในสังคมและสามารถเสนอทางเลือกเพื่อสร้างสรรค์สังคมและวัฒนธรรมต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- เค.เอ็น. ชยติเลเก. (2532). *จริยศาสตร์แนวพุทธ*. แปลและเรียบเรียงโดย
สุเชาว์ พลอยชม. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
เทพพร มังธานี. (2547). *เอกสารประกอบการสอนรายวิชาจริยศาสตร์*.
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต). (2532). *พุทธธรรม* (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ.
- พระมหาอุทัย ญาณธโร. (2539). *วิธีแห่งกลไกแบบพุทธ : อภิปรัชญาของพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: ธรรมสาร.
- พุทธทาสภิกขุ. (2537). *อิทัปปัจจยตาของท่านพุทธทาสภิกขุ ฉบับย่อ* โดยเข่นั่นเอง. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2524). *ปฏิจลสมุปบาทจากพระโอษฐ์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: คณะธรรมทาน ไชยา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 4,12, 15,16,20*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2527). *วิสุทธิมคคสุต นาม ปกรณวิเสสสุต ตติโย ภาค*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- James Fieser. (2000). *Metaethics, Normative ethics, and Applied ethics*. USA : Wadsworth Puplishing Company.